

М.В. ШАРЛЕМАНЬ: НЕВІДОМІ СТОРІНКИ БІОГРАФІЇ

В.Є. Борейко

N.V. Scharleman: unknown pages of the biography. - V.E. Boreyko. - Berkut. 4 (1). 1995. - N.V. Scharleman was a famous ukrainian ornithologist. He has great deserts in the conservation of nature too. His life is elucidated.

Key words: history.

Микола Васильович Шарлемань - одна з найвизначніших фігур в українській орнітології. Птахам присвячено понад 200 його праць. Але на жаль життєвий шлях і природоохоронна діяльність вченого залишаються практично невідомими його спадкоємцям.

Народився М.В. Шарлемань 6.02.1887 р. у м. Кременчуці Полтавської губернії в сім'ї майстра шкіряного виробництва. Батько був родом з Варшави, де свого часу осіли його французькі предки*.

Ще будучи студентом агрономічного факультету Київського політехнічного інституту (навчався на спеціальності "прикладна зоологія"), Микола Васильович працював ученим секретарем Київського зоопарку, а потім брав найактивнішу участь у створенні першого в Російській імперії об'єднання орнітологів. Київське орнітологічне товариство ім. К.Ф. Кесслера було затверджене у 1909 р. Головою його обрали відомого київського орнітолога В.М. Артоболевського, секретарем - студента М.В. Шарлеманя (Борейко, 1992). Окрім чисто наукової роботи, товариство стало активно займатися охороною природи. Орнітологи допомагають зоопарку, створюють "Музей місцевої природи", у 1915 р. проводять курси з охорони природи, виступають у місцевих газетах. Частіше всього в "Киевской мысли" з'являлися статті Миколи Шарлеманя. Через деякий час у товаристві створюється секція охорони природи.

Важливою справою Київського орнітологічного товариства було проведення у Києві в березні 1914 р. другої в Російській імперії виставки охорони природи та трохи пізніше - виставки по охороні хижих птахів (Борейко, 1995). У їх організації найактивнішу участь взяв секретар товариства М.В. Шарлемань.

* - М.В. Шарлемань в публікаціях на іноземних мовах часто писав своє прізвище на німецький лад - Scharleman, хоча воно має французьке походження і бере початок ні мало, ні багато від знаменитого короля франків Карла Великого. На латинській мові його ім'я звучить як Carlus Magnus, французький аналог - Charles le Magne. Деяке спрощення й дає наймення Charlemagne - Шарлемань. Між іншим, це означає, що не тільки в українській, а й у російській мові більш правильно писати це прізвище саме так, а не Шарлеман. - В.М. Грищенко

З 1919 і по 1941 рр. Микола Васильович працює в системі АН УРСР, захищає в 1937 р. докторську дисертацію. Якраз у цей час він стає однією з найвизначніших фігур природоохоронного руху на Україні. М.В. Шарлемань не був видатним теоретиком, як В.І. Талієв чи Й.К. Пачоський. Його статті і книги носять переважно популяризаторський характер або написані на злобу дня. Практично безвиїзно проживаючи в Києві і перебуваючи в гущі подій, він значно більше приніс користі справі охорони природи як організатор. У серпні 1918 р. в Києві проходить нарада природничиків України, що прийняла чимало природоохоронних рішень. М.В. Шарлемань - один з її організаторів. У 1919 р. він створює секцію охорони природи при сільськогосподарському науковому комітеті УРСР. Секція добивається затвердження першого декрету Раднаркому України про заповідання Асканії-Нова, розробляє проекти заборони весняного полювання та глушіння риби гранатами, видає популярну природоохоронну літературу. З 1924 р. Микола Васильович стає директором заповідника "Конча-Заспа", через рік - членом Центральної ради Всеукраїнського союзу мисливців та рибалок, бере активну участь у створенні Канівського заповідника та заповідника "Гористе". У 1926 р. в Харкові, Києві, Одесі та Дніпропетровську організуються крайові інспектури по охороні природи, на чолі яких Наркомпрос УРСР ставить вчених, найбільш відомих своїми заслугами в охороні природи. Київську очолює М.В. Шарлемань. На цій ниві по-справжньому розкрився його талант організатора та популяризатора. З темою охорони природи він виступає в різних краєзнавчих, мисливських та природничо-наукових журналах, проводить у 1927 р. в Києві виставку охорони природи, інспектує Асканію-Нова та Приморські заповідники, добивається створення нових заповідників, збереження останніх місць мешкання бобрів.

Багато зробив М.В. Шарлемань і на терені орнітології. Свою першу наукову працю "Список птиц окрестностей Киева" опублікував ще в 1909 р. Потім він досліджував птахів на Полтавщині, Чернігівщині, Поділлі, Херсонщині. Більшу частину зібраних колекцій було передано до зоологічного музею ВУАН. У 1920 р. Миколу Васильовича обирають головою зоологічної секції ВУАН. Вже влітку 1921 р. вона видала перший

номер “Зоологічного журналу України”. У 1922 р. за ініціативою М.В. Шарлеманя в Києві проведено дві зоологічні конференції. У 1937 р. виходить його класична книга “Зоогеографія УРСР”. Одним з перших орнітологів України він почав приділяти увагу вивченню та охороні рідкісних видів птахів, активно виступав проти кампанії по боротьбі з “шкідливими хижаками” у 1920-1930-ті рр. Наприкінці 1930-х рр. вчений став працювати з юннатами-орнітологами. В журналі “Юний натураліст”, який тоді виходив на Україні, вів орнітологічну рубрику, консулював юннатські гуртки.

У 1929 р. Й.В. Сталін розпочав “культурну революцію”. Насправді це була справжня громадянська війна проти культури та природи. У Всеукраїнській Академії наук почалися чистки “буржуазних” вчених. Миколі Васильовичу дісталось за видану у 1918 р. в Харкові книжку “Охороняйте рідну природу”, де розповідалось як солдати-більшовики знищили заповідник-зоопарк Пілявин. Орнітолога звинуватили в опортунізмі і “гнилому лібералізмі”, стали називати реакційним вченим. М.В. Шарлеманя примусили каятися на засіданні партійної фракції ВУАН (сам він був безпартійний) у квітні 1932 р.: *“Я не належу до тих фахівців, що не визнають своїх помилок та затушковують їх. Я перший ще в червні минулого року почав в Зоолого-Біологічному і-ті самокритичні та критичні доповіді. В першому своєму виступу тут на обговоренні листа до Сталіна я невдало побудував свою доповідь, надто мало приділив уваги самокритиці і тому в деяких товаришів склалось враження, що я викриваючи чужі хиби приховував свої власні. Щоб з цього приводу не було розбіжності думок, я ще раз, здається в 4 чи 5 раз підтверджую, що я цілком визнаю хиби своєї брошури (“Охороняйте рідну природу”), що написав її в 17 році, засуджую рішуче ці помилки і намагаюся виправити їх не тільки на словах, а й на ділі ... Роботу по охороні природи в 1917 році я проводив разом з незабутнім Павлом Аполоновичем Тутковським, професором Талієвим, Янатою. Гадаю, що це оточення не вплинуло на тодішній напрямок моєї роботи. Винуватий тільки я, а може і редактор перекладу мого тексту в Харкові. Ганебний рядок про солдат-більшовиків, що начебто зруйнували Пілявин, я взяв з газет того часу...”* (ЦГАОУ України, ф. 1, оп. 20, д. 5295, лл. 21-22).

Далі М.М. Шарлемань змушений був звітуватися, як саме він виправляв на ділі “прикру помилку”. Учений розповідає про свій вклад в охорону природи, звичайно акцентуючи увагу не стільки на цьому, скільки на заслугах перед Радянською владою – ініціатор проголошення у 1919 р. Асканії-Нова державним заповідником,

займається активною пропагандою досягнень у справі охорони природи в СРСР, *“відзначаючи скрізь, що тільки Радянська влада дала змогу здійснити і здійснила всі заходи по охороні природи, що тепер ставить Радянський Союз на перше місце в Європі”*, причому не тільки у вітчизняних виданнях, а й у доповідях на міжнародних конгресах. “Підшили до справи” й улюбленого коника сталінських “інтернаціоналістів” – націоналізм з шовінізмом, тому Миколі Васильовичу доводиться виправдовуватися ще й у цьому: *“Мені здається, що тепер немає підстави обвинувачувати мене в шовіністичних тенденціях. За своїм походженням я нічого спільного не маю з будь-яким націоналізмом. Роботи друковано укр., рос., німецькою мовами. Першим в ВУАН я почав друкувати номенклатурні словники кількома мовами”*.

Подальші епізоди в біографії професора Шарлеманя викликали безліч пересудів. Справа в тому, що його сім'я під час війни не стала евакуюватись, а сам Микола Васильович працював в Інституті зоології при німцях. Це багато хто не міг (чи не хотів) простити до кінця його днів. Проте з суто людської точки зору важко звинуватити вченого в тому, що він таким шляхом забезпечував харчування своєї сім'ї. Більше того, за свідченням колишнього наукового співробітника Інституту зоології Є.Г. Решетник, М.В. Шарлемань встиг врятувати від розправи багатьох вчених-євреїв. Залишаючи Київ, німці вивезли багаті зоологічні колекції АН УРСР, з ними до Познані був відправлений і Микола Васильович. Після розгрому фашистів був репатрійований до Києва.

З великими труднощами вченому вдалося влаштуватися інспектором у Головне управління УРСР по мисливському господарству, де він працював до 1951 р. У цей час почалася активне цькування М.В. Шарлеманя. Академік П. Власюк назвав його у пресі “зрадником батьківщини”.

Вийшовши на пенсію, Микола Васильович всерйоз зайнявся як зоолог вивченням унікальної пам'ятки древньослов'янської літератури – “Слова о полку Ігоревім”, опублікував понад десяток робіт на цю тему, заслужив визнання спеціалістів на чолі з академіком Д.С. Лихачовим. В особистому архіві М.В. Шарлеманя, що зберігається у відділі рукописів ЦНБ НАН України ім. Вернадського, є листи Дмитра Сергійовича із захопленими відгуками на ці публікації.

Незважаючи на солідний вік, професор Шарлемань бере участь у роботі недавно створеного Українського товариства охорони природи, редагує підготований його активістами “Календар природи України”. Його обирають почесним членом зоологічної секції УТОП. Як і раніше, учений часто виступає у місцевій пресі, пише відгуки.

Він пропонує відновити заповідник "Конча-Заспа", домагається охорони старих дерев, історичних місць Києва, продовжує консультувати молодих українських зоологів, працює з юними натуралістами, як зоолог досліджує фрески Софії Київської.

Помер Микола Васильович Шарлемань 29.04.1970 р., за розповідями сучасників, практично у повній бідності. Така, на жаль, сумна доля багатьох відомих вчених у нашій країні.

ЛІТЕРАТУРА

- Борейко В.Е. (1992): Первое орнитологическое общество. - Беркут. 1: 111-112.
 Борейко В.Е. (1995): История охраны птиц в Киевской Руси, Российской Империи и Советском Союзе. X век - 1964 год. - Практичні питання охор. птахів. Чернівці. 89-133.

Україна (Ukraine),
 252062, м. Київ,
 вул. Кулібіна, 5, кв. 221.
 В.Є. Борейко.

Замітки	Беркут	4	Вип. 1-2	1995	87
---------	--------	---	----------	------	----

НОВЕ МІСЦЕ ГНІЗДУВАННЯ ЧОРНОГО ЛЕЛЕКИ У ПІВНІЧНІЙ БУКОВИНІ

New nesting place of the Black Stork in the Northern Bukovina. - I.V. Skilsky, D.S. Fedorcha. - Berkut. 4 (1-2). 1995. - The nest was found in a beech forest near the village of Ropcha (Chernivtsi region) in 1995.

Гніздо чорного лелеки (*Ciconia nigra*) було знайдене навесні 1995 р. північніше с. Ропча Сторожинецького р-ну Чернівецької обл. 7.07 у ньому було 4 пташенят, пара трималася поблизу. 18.07 проведено більш детальне обстеження. Гніздо розташоване поряд з просікою. Ліс буковий (10 Б + підріст 10 Б висотою 2 м): вік - 95 років, висота - 30 м, діаметр стовбура - в середньому 36 см, бонітет - 1, повнота - 0,7. Гніздо розміщене в основі розгалуження бокових пристовбурових гілок бука на висоті 10 м. У цей день молоді чорні лелеки були вже повністю оперені, приблизно 2-місячного віку, готові до вильоту. 10.08 на гнізді тримався один молодий птах, який при наближенні спостерігачів полетів геть. У цьому місці чорні лелеки гніздяться вже принаймі кілька років. У 1994 р. тут спостерігали виводок з 2 дорослих і 3 молодих птахів, у попередні роки відмічалися поодинокі особини.

Це вже п'ятий випадок гніздування чорного лелеки в Чернівецькій області і четвертий - у її передгірній частині.

І.В. Скільський, Д.С. Федорча

Україна (Ukraine),
 274001, м. Чернівці,
 вул. Буковинська, 9, кв. 4.
 І.В. Скільський.

ЗАЛЬОТИ РОЖЕВОГО ШПАКА НА СУМЩИНУ

Vagrants of the Rose-coloured Starling in Sumy region. - V.M. Savostyan. - Berkut. 4 (1-2). 1995 - Earlier this species was observed in Sumy region only twice: in 1963 and 1979. In 1995 starlings were recorded in Okhtyrka district (southern part of the region) in May (4 individuals) and in June (1).

До цього часу на території Сумської обл. було зареєстровано лише дві зустрічі рожевого шпака (*Pastor roseus*). У травні 1963 р. в околицях с. Барилівка Сумського р-ну 2 особин бачив М.Є. Матвієнко (усне повідомлення). Птахи трималися разом зі звичайними шпаками (*Sturnus vulgaris*) на узліссі діброви. Зграйку з 6 рожевих шпаків спостерігали 13.05.1979 р. в заплаві р. Клевень поблизу с. Черневе Глухівського р-ну (Архипенко, 1981).

14.05.1995 р. 4 особини рожевого шпака були відмічені в околицях сиркомбінату, розташованого в передмісті м. Охтирки. Птахи сиділи на дротах лінії електропередач, а потім полетіли в напрямку зарослого бур'янами пустиря. Ще один рожевий шпак, що шукав поживу, спостерігався в зграї звичайних шпаків серед степової балки в околицях с. Олешня Охтирського р-ну вранці та ввечері 3.06.1995 р.

В.М. Савостян

Україна (Ukraine),
 245542, Сумська обл.,
 Охтирський р-н,
 с. Олешня, вул. Шкільна, 1, кв. 4.
 В.М. Савостян.